

ARTVİN
ORMAN FAKÜLTESİ

II.

ULUSAL
KARADENİZ
ORMANCILIK KONGRESİ

BİLDİRİLER KİTABI

I. CİLT

15-18 MAYIS 2002

ARTVİN

TÜBİTAK

ARTVİN ORMAN
BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ

ÜLKEMİZ ORMANCILIK SEKTÖRÜNDE ODUN DIŞI ORMAN ÜRÜNLERİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLEN ODUN DIŞI BİTKİSEL ÜRÜNLERİN İŞLETMECİLİĞİ

Doç. Dr. Mustafa Fehmi TÜRKER Arş. Gör. Atakan ÖZTÜRK Arş. Gör. Emin TİRYAKİ
KTÜ Orman Fakültesi, Orman Müh. Bölümü, Orman Ekonomisi Anabilim Dalı, TRABZON

ÖZET

Türkiye coğrafi konum itibarıyla, diğer Avrupa ülkelerine göre zengin bir floraya sahiptir. Ülkemizde 9500'e yakın tür yayılış göstermekte, bu türlerin de 3000 kadarı endemik özelliği taşımaktadır. Dünya üretiminde miktar olarak ağırlık taşıyan odun dışı bitkisel ürünlerin de bazıları endemik tür özelliği taşımakta olup, 1990 yılı itibarıyla, ülkemiz orman ürünleri ihracatının yaklaşık % 97'lik kısmını odun dışı bitkisel ürünler oluşturmaktadır. Ancak, özellikle hatalı yararlanma ve denetimsizlik nedeniyle, bu kaynakların devamlılığı tehlikeye düşmüş durumdadır.

Bu bildiride, ülkemizde odun dışı bitkisel ürün işletmeciliği; ormancılık sektörü ve özel sektör (Bilgin Tarım Ürünleri San. Tic. A.Ş. örneği) kapsamında yasal, yönetsel ve kurumsal açılardan incelenmektedir. Merkezi Trabzon ili Sürmene ilçesinde bulunan Bilgin Tarım Ürünleri Sanayi A.Ş.'nin örnek olarak ele alınacak olduğu bu çalışmada, özellikle sözkonusu şirket yardımıyla odun dışı bitkisel ürün işletmeciliğinde, tedarikten pazarlamaya kadar geçen süreçte karşılaşılan sorunlar belirlenerek, bunlara ilişkin çözüm önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ormancılık Sektörü, Özel Sektör, Orman Köylüsü, Odun Dışı Bitkisel Ürün İşletmeciliği, Tedarik, Üretim, Pazarlama.

ABSTRACT

Turkey has a richer flora than the other European countries due to its geographic location. Turkey also has 9500 plant species and up to 3000 of these species are endemic species. Some of country's non-wood forest products which have a vital role in the world production are also endemic species. In 1990, 97 percent of total Turkish forest product export revenues is obtained from exporting of the non-wood forest products. However, the mis-utilization and inspection deficiencies endanger the existence of these resources.

In this study, non-wood plant products management in Turkey was examined with respect to law, administration and organization for public and private sector (Bilgin Agricultural Products Company sample). Especially, problems arisen from non-wood plant products management activities in the period from procurement to marketing were determined and some solutions to these problems were suggested.

Key Words: Forestry Sector, Private Sector, Forest Villagers, Non-wood Plant Products Management, Procurement, Production, Marketing.

1. GİRİŞ

Odun dışı orman ürünlerinin sağladığı ekonomik, sosyal ve çevresel çok yönlü faydaların önemi ve orman kaynaklarının yönetiminde bu faydalara yeterli önemin verilmesi gerekliliği konularında, Dünya'da bilinçlenme ve ilginin son yıllarda giderek arttığı görülmektedir. Gerçekten de odun dışı ürünleri bazı ülkelerde veya ülkelerin bazı yörelerinde, odun ürünlerinden daha fazla katkı sağlamakta ve dış ticarete önemli gelir kaynakları arasında yer almaktadır (DPT 2001).

Öte yandan, odun dışı orman ürünlerinin en önemli kısmını Odun Dışı Bitkisel Ürünler (ODBÜ) oluşturmakta olup, Dünya'da halen dış ticarete öneme sahip ODBÜ sayısı 150 ve yıllık dış ticaret

hacmi ise 1.1 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir (DPT 2001). Bu arada, Avrupa'da 11 000'e yakın bitki türü bulunmaktadır. Bu türlerin 2000'e yakını endemik tür özelliği taşımakta ve büyük bir kısmı da uluslar arası ticarete kullanılmaktadır (BARLI , SERİN 2000).

Türkiye, 3000'i endemik olmak üzere toplam 9000'in üzerindeki bitki türü ile, Avrupa, Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Orta Asya bölgelerindeki ülkeler içinde bitki tür çeşitliliği ve endemiklik düzeyi itibarıyla, en zengin kaynaklara sahip bir ülke konumundadır (DPT 2001). Ülkemizde mevcut 20.7 milyon ha'lık orman alanından elde edilen ODBÜ'nün bu denli çeşitlilik göstermesi sayesinde, ormancılık sektörü özellikle orman içinde ve civarında bulunan yöre insanların istihdam sorununun çözümüne katkı sağlamakta ve bu insanlar için önemli miktarlarda katma değer oluşturmaktadır (ÖZÜĞURLU, DÜZGÜN 2000).

Ülkemiz ormancılık sektöründe, ODBÜ'lerin üretimi temelde iç ve dış taleplere bağlı olarak ortaya çıkmakta olup, ülkenin mevcut potansiyeli yurt içi talebe göre yüksektir. Dolayısıyla ihracat şansı bulunmaktadır (GERAY 1998). Öte yandan, Ülkemizde ODBÜ'den yararlanmaya dönük talepler de gün geçtikçe artmaktadır. Bununla birlikte, ODBÜ işletmeciliğinde özellikle tedarik, üretim ve pazarlama konularında bir çok sorunla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar arasında özellikle odun dışı bitkisel ürünlere ilişkin envanter, üretim ve tüketim miktarlarının tam olarak izlenememesi en önde gelmektedir. Nitekim, bu ürünlerin sadece belli bir bölümü için Orman Genel Müdürlüğü tarafından üretim programları hazırlanmaktadır.

Bu kapsamda, ODBÜ'lerin envanterinin yeterli düzeyde yapılmamış olması ve yapılan envanterin de periyodik olarak tekrarlanmaması önemli darboğazlar olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, bu ürünlerin kurutularak veya hammadde şeklinde pazarlanmasının bir sonucu olarak, ürünün işlenmesiyle ortaya çıkacak olan katma değerden faydalanılamamaktadır (TÜRKER ve ark., 2000).

Ayrıca, odun dışı orman ürünleri kapsamında yer alan ODBÜ'lerin çoğunun plansız, bilinçsiz, hatalı ve aşırı faydalanma sonucunda hızla tahrip edilmesi, bunun sonucunda bazı ürünlerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları, bir ürünün amaca göre asli yada tali olarak benimsenmesi gerekirken, ülkemizde odun hammaddesi eksenli işletmecilik anlayışından dolayı (TÜRKER 2000), odun eksenli ürünler asli, ODBÜ'lerin ise tali ürün olarak görülmesi gibi konular, başlıca sorunları oluşturmaktadır (OGM 1989).

Bu bildiride, ODBÜ işletmeciliği ülkemiz ormancılık sektörü ve özel sektör kapsamında; yasal, yönetsel ve kurumsal açılardan irdelenecektir. Merkezi Trabzon ili Sürmene ilçesinde bulunan Bilgin Tarım Ürünleri Sanayi A.Ş.'nin örnek olarak ele alınacak olduğu bu çalışmada, özellikle söz konusu şirket yardımıyla ODBÜ işletmeciliğinde tedarikten pazarlamaya kadar geçen süreçte karşılaşılan sorunlar belirlenip, bunlara ilişkin çözüm önerileri sunulacaktır.

2. ODUN DIŞI BİTKİSEL ÜRÜNLERE İLİŞKİN KAVRAMSAL BİR YAKLAŞIM

Ülkemiz ormancılık sektöründe, şimdiye kadar ağırlıklı olarak uygulana gelen odun hammaddesi üretimi eksenli işletmecilik anlayışı (TÜRKER 2000), ormancılıkla ilgili kavramlara da yansımış ve bu yüzden bazı kavramlar hatalı ya da eksik bir şekilde kullanıla gelmiştir. Genel olarak odun kökenli ürünlerin asli, odun dışı bitkisel kökenli ürünlerin ise tali orman ürünü olarak adlandırılması (TÜRKER ve ark. 2001a), bu yaklaşımın bir sonucu olmuştur.

Bu noktada, şimdiye kadar tali orman ürünü anlayışı içerisinde algılanan ODBÜ'lerin, ancak amaçlar ışığında ikincil (tali) ürün biçiminde nitelendirilebileceği, bu ürünlerin ekonomik ve sosyal avantajları öne çıktığında birinci amaç olarak kabul edilmesi gerekeceği (GERAY 1998) gerçeği önemsenmemiştir. Bu yüzden, ODBÜ işletmeciliği konusuna geçmeden önce, ilgili kavramlara açıklık getirmek faydalı olacaktır.

Ülkemizde orman tali ürünleri; bazı orman ağaç ve ağaççıklarının gövdelerine, tekniğine uygun metotlarla yara açmak suretiyle elde olunan, reçine, sığla yağı, vb. balzami yağlar, defne, okaliptus vb. ağaç ve ağaççıkların yaprakları, mazı, palamut, sumak, defne, mahlep, menengiç, çam fıstığı gibi meyveler, bazı ağaç ve ağaççıkların gövde kabukları, ince dal ve sürgünleri ile gerek orman altı florayı teşkil eden gerekse orman rejimine giren sahalarda yayılış gösteren kekik, adaçayı, eğrelti otu, nane, pelin otu, rizomlu, yumrulu, soğanlı bitkiler olarak tanımlanmaktadır (OGM

1995). Bir başka ifadeyle, ülkemiz ormancılığında halihazırda odun ürünü dışındaki bitkisel kaynaklı ürünler, tali ürün olarak adlandırılmaktadır.

Öte yandan odun dışı orman ürünleri ise, “orman içi ve açıklıklarda yetişen, insanların ve diğer canlıların kendi ihtiyaçlarını karşılamak veya ticaretiyle gelir sağlamak suretiyle yararlandıkları her türlü bitkisel ve hayvansal ürünler” (DPT 2001) olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, bu tanımlamada bir takım eksiklikler söz konusudur. Zira, odun dışı orman ürünleri kavramı orman kaynağından elde edilen odun ürünü dışındaki tüm faydalanmaları içermesi gerekmektedir.

Bu noktadan hareketle, en genel anlamıyla odun dışı orman ürünleri, “orman içi ve açıklıklarda yetişen odun ürünü hariç tüm bitkisel ve hayvansal ürünlerin yanında, orman kaynağından rekreasyon, hayvan otlatma, CO₂ tutma, oksijen oluşturma, gen kaynağı sağlama, bilimsel amaçlı yararlanma, su rezervi ve erozyon kontrolü vb. gibi faydalanmaların “tümünü içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla odun dışı orman ürünleri bünyesinde; odun dışı bitkisel ürünler, hayvansal ürünler ve ormanların sunduğu çeşitli hizmet ve fonksiyonları barındırmaktadır (ÖZÜĞÜRLÜ, DÜZGÜN 2000).

Bu bildirinin asıl konusunu oluşturan ODBÜ’ler ise, “odun dışı orman ürünleri kapsamında değerlendirilen odun haricindeki tüm bitkisel ürünleri” içermektedir. Dolayısıyla, halihazırda ormancılık sektöründe hatalı bir şekilde kullanılmakta olan tali ürün kavramının içeriğiyle, ODBÜ içeriği büyük ölçüde birbirleriyle örtüşmektedir.

Öte yandan, ülkemizde ODOÜ’ler tabiriyle kastedilen de büyük ölçüde ODBÜ olmaktadır. Zira, ODOÜ’lerin diğer bileşenlerini oluşturan hayvansal ürünler ve yukarıda sıralanan ormanın diğer hizmet ve fonksiyonlarının ekonomik değerlerini ortaya koymaya dönük ciddi çalışmalar oldukça yetersizdir.” Bu durumda, doğrudan fiyatlandırılabilen ODBÜ’ler de, ODOÜ’lerin yerini almaktadır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu bildiride, ODBÜ’leri de içeren çeşitli bitkilerin ticaretini gerçekleştiren merkezi Sürmene-Trabzon’da bulunan Bilgin Tarım Ürünleri Sanayi A.Ş.’nin sahibiyle bire bir yapılan görüşmeler ile, Trabzon Tarım İl Müdürlüğü ve Sürmene Orman İşletme Müdürlüğü’nden elde edilen veriler materyal olarak kullanılmıştır. Ayrıca, ODBÜ ile ilgili ulusal ve uluslararası düzeydeki kitap, makale, bildiri vb. yayınlardan da istifade edilmiştir.

Öte yandan, çalışma kapsamında önce ülkemizde ODBÜ üretiminin ülke ekonomisi içindeki yeri ile ODBÜ işletmeciliğine ilişkin yasal ve kurumsal yapı irdelenmiştir. Son olarak da, ODBÜ işletmeciliğinde yaşanan sorunlar makro bazda ülke ölçeğinde ve mikro bazda da örnek alınan Bilgin Tarım Ürünleri AŞ ölçeğinde ayrıntılı olarak incelenmiştir. İşletme düzeyinde sorunların ortaya konmasında, söz konusu şirketin sahibi ve yöneticisi konumunda bulunan Mehmet Bilgin ile yapılan yüz yüze görüşmelerden büyük ölçüde yararlanılmıştır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde, öncelikle ODBÜ üretiminin ülkemiz ekonomisi içerisindeki yeri, dış ticaret ve kırsal kalkınma açısından çeşitli sayısal büyüklüklerle ortaya konup yorumlanacak ve ardından ODBÜ üretimine ilişkin mevcut yasal ve kurumsal yapı ile bu yapıda ortaya çıkan aksaklıklar üzerinde durulacaktır. Son olarak da, ODBÜ işletmeciliği faaliyetlerinde mako ve mikro bazda ortaya çıkan sorunlar ele alınıp değerlendirilecektir.

4.1. Ülkemizde Odun Dışı Bitkisel Ürün Üretimi ve Ülke Ekonomisindeki Yeri

Türkiye’de yeni kullanım alanlarının keşfedilmesine paralel olarak, ODBÜ’lerin önemi de günden güne artmaktadır. Nitekim, ülke genelinde orman köylüsü başta olmak üzere, iç pazar yahut ev ekonomisi için ODBÜ’ler yönünden yaygın bir yararlanma sözkonusudur. Ancak, ODBÜ’lerden

¹ Ancak, bu konuya ilişkin olarak KTÜ Orman Fakültesi Orman Ekonomisi Anabilim Dalı’ndan Doç. Dr. Mustafa Fehmi TÜRKER, Arş. Gör. Mehmet PAK ve Arş. Gör. Atakan ÖZTÜRK’ün Türkiye üyeliğini yürüttüğü Mediterranean Forest Externalities - MEDFOREXs (Akdeniz Ülkeleri Ormanlarının Dışsallıkları) adlı uluslararası bir proje kapsamında; “Türkiye Orman Kaynaklarının Toplam Ekonomik Değeri” adlı, şu ana kadar iki rapor hazırlanmış olup, çalışmalar devam etmektedir.

faaydalanma Orman Bakanlığı iznine tabi olduğu halde, faaydalanmanın düzeyini tahmin g       arz etmektedir. Sonuçta, özellikle denetimsizlik nedeniyle bu kaynakların devamlılığı tehlikeye d       durumdadır (GERAY 1998).

Buna rağmen, mahalli halk tarafından şehirlerde tüketilen ODB  miktarı ve bunların değerleri konusunda bilgiler yetersiz olmakla beraber, önemli düzeylerde olduğu bilinmektedir. Örneğin; sadece İstanbul'da 400 civarında aktar dükkanında satılan ODB   e idi sayısının 179 (BANN, CLEMENS 1999) olduğu yönünde tespitler bulunmaktadır.

Simav ilçesinde ise, 10 köyün 1 735 ha kestane orman alanından meyve üretimi ile sağladığı yıllık gelirin 1.3 milyon dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir (DPT 2001). Benzer  ekilde, Artvin Orman Bölge Müdürlüğü bünyesinde yürütülmekte olan Kestane Meyvesi  retimi Projesi'nden orman köylüsüne sağlanacak olan katkının, aynı yörede odun hammaddesi üretimi neticesinde orman köylüsüne sağlanan katkıdan dokuz kat daha fazla olacağı (KOÇAK ve ark. 1999) tahmin edilmektedir.

Özetle, ODB 'ler kırsal kesimde özellikle orman köylülerine gelir ve istihdam alanı sağlaması açısından önemli bir araç durumundadır. Dolayısıyla, etkin ve verimli bir ODB  işletmeciliği hem orman köylüsü açısından bir çok faaydalar sağlayacak ve hem de buna bağlı olarak orman kaynağının genişletilmesi, geliştirilmesi ve işletilmesi faaliyetlerine önemli katkılar sağlayacaktır.

Daha önce de değinildiği üzere ODB 'ler ülkemizde özellikle dış ticaret açısından büyük önem arz etmektedir. Sözgelimi, Türkiye'de 1990-2000 yıllarını kapsayan periyotta, odun kökenli ürünler açısından dış ticaret dengesi negatif sonuç verirken, aynı dönemde odun dış orman ürünleri açısından dış ticaret dengesi pozitif sonuç vermiştir. Öte yandan, ODOÜ ihracatı 1990 yılında 59 milyon dolar iken, 1998 yılında 81 milyon dolarlık düzeyle en yüksek seviyeye ulaşmıştır (KOÇ ve ark. 2000).

Yine, 1990-1998 yıllarını kapsayan periyotta orman ürünleri ihracatının yaklaşık % 98'ini, ithalatının ise yaklaşık % 2'sini ODB 'ler oluşturmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında, ODB 'lerin ormancılık sektörü bünyesinde büyük ölçüde dış talebi karşılamaya yönelik olarak  retilendiği görülmektedir (TÜRKER ve ark. 2000).

Öte yandan, Türkiye'de ormancılık sektörünün ülke ekonomisi içindeki payı % 0.5'dir. Ormancılık sektörünün ülke ekonomisine olan katkısının bu kadar düşük seviyede gerçekleşmesinde, orman kaynağından sağlanan fakat fiyatlandırılmayan ya da fiyatlandırılması güç olan bazı dı salılıkların ve bu kapsamda da ODOÜ'lerinin kayıt dış kalması ve dolayısıyla hesaplamalarda dikkate alınmaması önemli rol oynamaktadır (TÜRKER ve ark. 2001b). Bunun için, tüm ODOÜ'ler ve bu arada da ODB 'lerin kayıt altına alınarak, hesaplamalara konu edilmesi yerel bazda bu ürünlerden elde edilecek katma değer  yükselteceği gibi, makro bazda da ormancılık sektörünün ülke ekonomisine olan katkısının artmasını sağlayabilecektir.

Sonuç olarak Türkiye'de 3000'i endemik olmak üzere 9000'in üzerindeki bitki türü ile Avrupa, K. Afrika, Orta doğu ve Orta Asya bölgelerindeki ülkeler içinde bitki tür çeşitliliği ve endemiklik düzeyi itibariyle en zengin kaynaklara sahip bir ülke konumunda olmasına rağmen (DPT 2001), bu kaynaklara yeterli teknolojik yatırımlar yapılmadığı için yeterli düzeyde yararlanılamamaktadır. Diğer bir deyişle, ülkemiz orman kaynakları, bilinen ekonomik önem ve değerlerinden henüz tam olarak yararlanılamayan zengin bir potansiyel ve ekonomik güce sahip bulunmaktadır (TÜSİAD 1991).

4.2. Ülkemizde Odun Dış Bitkisel  r n i letmeciliğine İlişkin Yasal ve Kurumsal Yapı

Ülkemiz ormancılık sektöründe ODB   retimi, programlı ve programsız olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Programlı  retim kalkınma planlarında verilen hedefler doğrultusunda, i  ve dış piyasaların da talebi g   önünde bulundurularak, amenajman ve silvikültür planları, bütçe esasları ile bu konudaki orman emvalinin istihsaline ait yönetmelik ile orman tali ürünlerinin üretim ve satış esasları tebliği hükümlerine göre gerçekleştirilmektedir. Bu şekilde, programlı olarak üretilen ürünler arasında özellikle; reçine, sığla yağı, defne yaprağı,  im ir, çubuk ve  ıra gibi ürünleri saymak mümkündür (OGM 1995; DPT 1995a).

Öte yandan; çam fıstığı, kestane, soğanlı bitkiler, ada çayı, sumak, ıhlamur vb. gibi ihrac potansiyeli fazla, orman rejimine giren sahalarda yayılış gösteren diğer ODBÜ'ler ise, herhangi bir programa bağlı olmaksızın piyasa istek ve taleplerine bağlı olarak 6831 sayılı orman kanununun 37.ve 40. maddeleri gereği tarife bedeli alınmak suretiyle üretilmektedir (TÜRKER ve ark., 2000). Orman kanununun 37. ve 40. maddeleri devlet arazisi üzerinde doğal yabancı bitki türlerinin korunmasının bir izin altında kontrolünü ve düzenlenmesini OGM'ye vermektedir (BANN, CLEMENS 1999).

ODBÜ'lerin ihracatı ile ilgili yasal düzenleme, 24 ocak 1989 tarihinde çıkarılan; "Soğanlı, Yumrulu ve Rizumlu Süs Bitkilerinin Üretimi ve İhracatına Ait Yönetmelik" tir. Ülkemizde bulunan ve genellikle ihrac materyali olarak değerlendirilen çiçek soğanlarının üretime alınmasını, doğadan sökülmesini, depo hizmetlerini ve ihracat esaslarını düzenleyen bu yönetmelik, Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı'nın teşkilat ve görevlerine dair 6.3.1985 tarih ve 3161 sayılı kanunun 33. maddesine dayanarak hazırlanmış olup, ihracata yönelik çiçek soğanlarının gelişigüzel sökülmesini önlemek suretiyle, doğanın tabii florasını korumak amacıyla çıkarılmıştır (RESMÎ GAZETE 1989).

Ancak, ülkemizde oldukça yüksek ihrac potansiyeli bulunan tıbbi bitkilerle ilgili bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Halen tıbbi bitkiler ticaretini düzenleyen yeni bir hukuki dayanak bulunmamakta ve bu konuda ancak uluslararası boyutta bazı anlaşmalar (CITES, Biyolojik Çeşitlilik ve Avrupa Topluluğu Habitatlar Yönetmeliği) kanunun düzenlenmesinde rol oynamakta ise de, bunlar doğrudan tıbbi bitkiler ile ilgili olmayıp, dolaylı olarak bunlardan bazılarının habitatlarının korunması ile ilgili düzenlemelerdir. Bu konuda, ilgili kurum ve kuruluşları bir araya getirecek ve gerekli önlemleri alacak organizasyon bir türlü sağlanamamaktadır. Bu organizasyon içinde en önemli rol özel sektöre düşmekte ise de, şu anda özel sektör böyle bir rol üstlenmekte maalesef hevesli görünmemektedir (EKİM 2001).

Bu yasal düzenlemelerin yanında özellikle ülkemizde nesli tehlike altında bulunan ODBÜ'in korunması ile ilgili uluslararası düzenlemeler bulunmaktadır. Bu sözleşmeler aşağıda sunulmaktadır (BANN, CLEMENS 1999).

- ♦ Bern Sözleşmesi (Avrupa Yaban Hayatı ve Doğal Yaşam Alanlarını Koruma Sözleşmesi): Türkiye'de *Comperia comperia* (salep) - koruma altına alınmış olup, bu türü ve habitatını korumaları doğrultusunda gerekli ve makul önlemleri almaları için üye ülkelere zorunluluk yüklenmiştir.
- ♦ CITES (Nesli Tehlike Altındaki Yabancı Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslar Arası Ticaretine İlişkin Sözleşme): Türkiye'de yaklaşık 44 tıbbi bitki türünün uluslararası ticaretini kontrol etmektedir. Türkiye'de hiçbir tür, CITES'in tehlike altındaki türleri kapsayan Ek 1 listesinde yer almamaktadır.
- ♦ Yabancı hayvan ve bitki türleri ve habitatlarının korunması konusundaki 92/43, 1992 sayılı Avrupa Topluluğu konseyi direktifi, üye ülkeler arasındaki ticareti düzenlemektedir.

Sonuç olarak, ODBÜ ile ilgili ülkemizde yeterli yasal ve kurumsal düzenlemelerin olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle ülkemizde tıbbi bitkilerin üretimi ve ticareti ile ilgili hiçbir yasal düzenlemenin olmayışı, hem bu türlerden gereğince yararlanılamamasına, hem de bu türlerin üretimi, korunması, ticareti vb. gibi konuların denetimini üstlenecek bir kuruluşun olmamasına neden olmaktadır. Ayrıca, soğanlı bitkiler dışında doğal bitkilerin tüm ticaretini düzenleyen özel bir gümrük düzenlemesi de bulunmayışı, özellikle bu ürünlerin dış ticaretinin ve denetiminin kontrol altına alınamamasına neden olmaktadır (BANN, CLEMENS 1999).

4.3. Ülkemizde Odun Dışı Bitkisel Ürün İşletmeciliği

Bu bölümde, ODBÜ işletmeciliği önce makro açıdan ülke ölçeğinde, ardından mikro açıdan işletme ölçeğinde ele alınarak, yaşanan sorunlar ayrıntılı bir şekilde irdelenmektedir.

4.3.1. Ülke Geneline Odun dışı Bitkisel Ürün İşletmeciliği ve Karşılaşılan Sorunlar

Ülkemizde ormanlar, çevresel fonksiyonları ve odun hammaddesi üretimi yanında, sağladıkları ODBÜ'lerle, başta gıda ve tıp olmak üzere kimya, içki, deri ve kozmetik sektör ve sanayilerinin ihtiyacını karşılayarak, toplumun ve özellikle orman köylüsünün kalkındırılmasında önemli rol oynamaktadır (KONUĞÇU 2001). Bununla birlikte, ülkemiz ODBÜ açısından oldukça zengin bir floraya sahip olmasına rağmen, bu kaynaklardan yeterince yararlanılamamaktadır.

Buna bağlı olarak ülkemizde ODBÜ işletmeciliği ile ilgili tedarikten pazarlamaya kadar birçok sorunla karşılaşmaktadır. Ülkemiz ormancılığında özellikle ODBÜ işletmeciliği noktasında öne çıkan sorunları literatüre bağlı olarak aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (TÜRKER ve ark. 2001a; DPT 1995b; ÖZÜĞURLU ve ark. 2000; ANONİM 1994; TÜRKER ve ark., 2000; GERAY 1998):

- ♦ Ülkemizde makro bazda hazırlanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarında ve 1990-2009 yılı için hazırlanan Ormancılık Ana Planı'nda, bunların yanında işletme bazında hazırlanan amenajman ve silvikültür planlarında, ODBÜ ile ilgili yeterince bilgi verilmemektedir. ODBÜ'lerden kısmen bahsedilen bu planlarda, bu ürünlerin bir çoğuna da planlarda hiç yer verilmemektedir. Ayrıca, söz konusu ürünlerin elde edildiği sistemlerin korunmasına, işletilmesine, geliştirilmesine, ilişkin özel bir politikanın oluşturulmamış olması da sorunların artmasında önemli rol oynamaktadır.
- ♦ Öte yandan, ülkemizde ODBÜ'lere ilişkin en önemli sorunlardan bir tanesi de yeterli envanter çalışmalarının yapılmamış olması ve mevcut envanterin de periyodik olarak tekrarlanmamasıdır. Bu durum özellikle etkin ve verimli ODBÜ işletmeciliğinin önündeki önemli bir darboğaz olarak ortaya çıkmaktadır. Zira eldeki kaynaklar hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olunamaması beraberinde planlama çalışmalarını olumsuz yönde etkilemekte ya da plansız faydalanmalara zemin hazırlamaktadır.
- ♦ Özellikle ticari amaçlarla ormanlık alanlardan toplanan ODBÜ'ler; plansız, bilinçsiz, hatalı ve aşırı faydalanma sonucunda hızla tahrip edilmektedir. Bu ise bazı önemli türlerin yok olmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, gizli toplamalarla yapılan tahribatın önüne geçmek için gerekli olan teknik, yasal ve kurumsal düzenlemeler de yeterli düzeyde değildir.
- ♦ Yine, ülkemizde uygun ODBÜ'lerin kültüre alınarak yetiştirilmesi konularındaki araştırmalar ile özellikle nesli tehlike altında bulunan türler ve endemik türler ile ilgili veriler de yetersizdir. Bu noktada, ülkemizde ODBÜ'lerle ilgili araştırma geliştirme çalışmalarının yeterli olmayışı, bu ürünlerden sağlanabilecek faydaların da tam olarak bilinmemesine neden olmaktadır.
- ♦ Ayrıca, ülkemizde işlenmiş ODBÜ ihracatına ağırlık verilmeyip, bu ürünlerin yaş veya kurutulmuş halde ihraç edilmesinden dolayı, önemli miktarlarda döviz kaybına uğranılmakta ve işlenmiş bitkisel ürünlerin de ithalat yoluyla karşılanması gündeme gelmektedir. Diğer taraftan, ODBÜ'lerden reçine, sıgla yağı vb. gibi ürünlerin üretim teknikleri için yeterli araştırma yapılmaması yüzünden ekonomik kayıplar oluşmaktadır.

Sonuç olarak, ülkemizde çağdaş orman işletmeciliğinin bir gereği olarak, orman kaynaklarının *sürdürülebilirlik ve çok yönlü yararlanma ilkeleri* ışığı altında işletildiğini söylemek oldukça zordur. Bunun doğal bir sonucu olarak da orman kaynağının bünyesinde bulundurduğu en önemli potansiyel faydalardan olan ODBÜ'lerden yeterince faydalanılamamakta ya da faydalanma aşamasında yukarıda sıralanan sorunlarla karşılaşilmektedir.

4. 3. 2. Bilgin Tarım Ürünleri Sanayi A.Ş. Kapsamında Odun Dışı Bitkisel Ürün İşletmeciliği ve Karşılaşılan Sorunlar

Ülkemizde özellikle doğal çiçek soğanları ticareti ile uğraşan Yasemin, Marla, Bilgin ve Tezel adlı dört firma bulunmaktadır. Ancak, Bilgin ve Yasemin firmaları sadece doğal çiçek soğanları ticareti ile uğraşmayıp, aynı zamanda tıbbi bitkiler ticareti ile de ilgilenmektedir (YÜZ-YÜZE GÖRÜŞME 2001). Bu bölümde, söz konusu firmalardan biri olan Bilgin Tarım Ürünleri Sanayi A.Ş. kapsamında, şirketin ODBÜ üretim süreci ve ticareti ile ilgili olarak karşılaşılan sorunlar irdelenecektir.

Bilgin firması ODBÜ'lerle ilgili üretimi şu şekilde gerçekleştirmektedir. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ve Orman Genel Müdürlüğü tarafından Bilgin firmasına üretim mevsimi gelmeden çiçek

soğanları ile ilgili sökülüm planı gönderilmektedir. Bu planda illere göre hangi üründen ne kadar üretileceği ve hangi ürünlerin ihracının yasak olduğu belirtilmektedir. Bu firma, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ve Orman Genel Müdürlüğü'ne doğal çiçek soğanları toplama karşılığı olarak her kurumun kendi alanına giren ürünler için birim ürün başına düşen tarife bedeli karşılığı ücret ödemektedir.

İllere göre verilen kontenjanlar doğrultusunda il temsilcileri bilgilendirilmektedir. Daha sonra il temsilcileri tarafından sökülümün yapılacağı alanlarda yaşayan köylülere alandan ne kadar, nasıl ve ne zaman sökülümün yapılacağı hakkında bilgi verilmektedir. Sökülüm işlemleri daha çok köylerde bulunan çocuk, kadın ve çobanlara yaptırılmaktadır. Ürünler, yukarıda sıralanan dört şirketin ortaklaşa belirlemiş olduğu birim fiyat üzerinden köylülere toplatılır. Köylülere toplatılan ürünler, Bilgin firmasının isteği doğrultusunda yaş veya kurutulmuş şekilde, önce bölge temsilcilerine oradan da depolara gönderilerek koruma altına alınmaktadır.

Özetle, Bilgin firmasının ODBÜ işletmeciliği süreci; ürünlerin toplanması, kurutulması ve depolaması aşamalarından oluşmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu firma herhangi bir ürün işleme faaliyetinde bulunmamaktadır. Zira, firma ürünleri yaş veya kurutulmuş olarak hammadde şeklinde elde ettikten sonra ihraç etmektedir.

Öte yandan, ODBÜ kapsamına giren tıbbi bitkiler ile ilgili herhangi bir yasal düzenleme bulunmadığından, bu bitkiler ile ilgili üretim faaliyeti ihracatı gerçekleştiren firmaların isteği doğrultusunda yapılmaktadır. Kısacası, ülkemizde tıbbi bitki üretimi ve ihracatı herhangi bir kurum veya kuruluşun denetiminde olmaksızın yapılmaktadır.

Bilgin firmasının ODBÜ üretimi faaliyetlerine ilişkin bu genel bilgilerden sonra, söz konusu faaliyetlerde tedarikten pazarlamaya kadar geçen süreçte karşılaşılan sorunları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür (YÜZ-YÜZE GÖRÜŞME 2001):

- ◆ Günümüzde ODBÜ'lerin toplatılması için geçmiş yıllara göre yeterli sayıda çalıştırılacak işçi bulunamamaktadır. Bunun başta gelen nedenleri arasında, ODBÜ toplanan alanlarda nüfusun, şehirlere göç sonucu oldukça azalmış olması ve köylülere toplatılan ürünler için verilen ücretlerin köylülere tatmin edecek düzeyde olmaması sayılabilir.
- ◆ Öte yandan, ürünlerin toplatıldığı köylülerin çoğunun çocuk olması, toplamının bilinçsiz bir şekilde ve hatalı yapılmasına, ürünlerin istenilen kalitede olmamasına neden olmakta, bu durum ise, ürünlerin ekonomik değerini düşürmektedir. Sonuçta, kalitesi düşük ürünün ihraç edilmesiyle birlikte, hem ihracatı yapan firmanın ve hem de ülkemizin ODBÜ pazarındaki itibarı zedelenmektedir.
- ◆ Yine, son zamanlarda köylerdeki nüfusun büyük bir bölümünün şehirlere göç etmesi sonucunda, son zamanlarda kültüre alınarak yetiştiriciliği yapılan bazı ODBÜ'lerin üretiminde büyük oranlarda düşüş görülmektedir.
- ◆ Özellikle ormanlık alanlarda toplatılan ürünler için orman işletmelerinde bu konu ile ilgili uzman kişilerin bulunmaması, bu konuyla ilgili yasal ve bürokratik işlemlerin yürütülmesinde özel sektör ile orman işletmesi yöneticileri arasında sorunlara neden olmaktadır.
- ◆ Öte yandan, tıbbi bitkiler ile ilgili hiçbir yasal düzenlemenin olmaması; bu ürünlerin istenildiği şekilde toplatılmasına ve isteyen kişi ve kuruluşların bu ürünlerin ticaretini yapabilmesine imkan sağlamaktadır. Bunun sonucunda da konu ile ilgili bilgisi çok az olan kişilerin kalitesiz ürün ihraç ederek, gerçek anlamda bu işle uğraşan firmaların ticari itibarlarının zedelenmesine neden olabilmektedir.
- ◆ Yine, ülkemizde bazı ODBÜ'lerin üretim maliyetlerinin yüksek oluşu yüzünden ihraç edilememektedir. Zira, aynı ürünleri daha düşük fiyatla piyasaya süren ülkeler zamanla piyasayı ellerine geçirmiştir. Örneğin, 15 yıl öncesinde Sürmene yöresinden toplanıp Avrupa ülkelerine barut ağacı (*Frangula alnus* Miller) kabuğu ihraç edilmekteyken, daha sonraları aynı ürün Bulgaristan tarafından daha ucuza üretilip pazara sunulması neticesinde, bu ürünün ülkemiz tarafından yapılan ihracatı durdurulmak zorunda kalmıştır.
- ◆ ODBÜ işletmeciliğinde yaşanan bir diğer sorun ise, kurumsal yapıdan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden, ülkemizde özellikle ihracatı yapılan çiçek soğanlarının bir kısmında ürünün hangi

kuruma ait olduğu noktasında sorunlar ortaya çıkmaktadır. Sözgelimi, ihracı yapılan bir soğanlı bitkinin doğal olarak hem tarım arazisinde hem de ormanlık arazide yetişmesi sonucu, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ile Orman Bakanlığı, bu ürünü sahiplenebilmektedir. Bunun sonucunda firma sahibi hangi kuruluşa bağlı olarak ürünü hasat edeceği noktasında sorun yaşamaktadır. Hatta bazen ürünün hangi kuruluşa ait olduğu noktasında sorun çıkmasından dolayı, bu ürünün hasat edilmesine izin verilmediği durumlarla dahi karşılaşilmektedir.

- ◆ ODBÜ işletmeciliğinde özellikle bu işle uğraşan şirketlerin karşılaştığı sorunlardan bir diğeri de Devlet tarafından bu alanda faaliyet gösteren firmalara gerekli teşviklerin verilmeyişi ya da verilmesindeki aksaklıklardır. Nitekim, bu çalışmada örnek olarak ele alınan Bilgin firması ihrac ettiği bazı ürünleri kurutmak amacıyla yatırımı amaçlanan tesisin kurulması, gerekli kredi teminindeki aksamalardan dolayı uzun yıllar sürüncemede kalmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bitkisel kökenli orman ürünleri yönünden Türkiye oldukça zengin bir çeşitliliğe sahip olup, bu kaynaklardan faydalanma artarak sürmektedir. Ancak ODBÜ'lerin üretim-tüketim ilişkileri tam olarak izlenememektedir. Bu ürünlerin sadece belli bir bölümü için, OGM tarafından üretim yapılmaktadır. Üretim temelde iç ve dış taleplere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır ve ülkenin potansiyeli yurt içi talebe göre yüksektir (GERAY 1998).

Bununla birlikte, büyük ölçüde ihracat yönü ağırlıkta olan ODBÜ işletmeciliği ülkemizde, kırsal kesimin ve özellikle de orman köylülerine istihdam ve gelir sağlama açısından da önemli rol üstlenmektedir.

Öte yandan, daha önce de ifade edildiği üzere ODBÜ'ler ülkemiz ormancılık sektöründe diğer orman ürünleriyle karşılaştırıldığında özellikle ihracat açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Nitekim, yem bitkileri dışındaki ODBÜ'leri de içeren ODOÜ'lerden elde edilen toplam toplam ihracat geliri 1996 yılında, aynı yılın tomruk ihracat gelirlerin üzerinde 102 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (BANN, CLEMENS 1999).

Yine, 1990-1998 yıllarını kapsayan periyotta ise orman ürünleri ihracatının % 98'ini ODBÜ'ler oluşturmuştur (TÜRKER ve ark., 2000). Bu konuda hazırlanan diğer bir rapor incelendiğinde (ÖZHATAY ve ark., 1997); tıbbi bitkilerin yıllık ihracat miktarlarının yaklaşık 30 000 ton, bundan elde edilen gelirin ise 50 000 000 dolar civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bu ihracat rakamları ile Türkiye, dünya tıbbi bitkiler ihracatında Çin ve Hindistan'dan sonra üçüncü sırayı almaktadır

ODBÜ işletmeciliği ile ilgili bütün bu olumlu koşullara rağmen, bir önceki bölümde ülke geneli ve özel sektör bünyesinde ayrıntılı olarak verilen bir çok sorunla karşılaşilmektedir. Bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri aşağıda maddeler halinde sıralanmaktadır.(TÜRKER ve ark. 2000; TÜRKER ve ark. 2001; GERAY 1998; DPT 2001; BEKTAŞOĞLU 2001)

- ◆ Orman kaynakları, devamlılık ilkesi çerçevesinde, işletmenin veya toplumun daha çok gelir ve refah elde edebileceği alternatif üretimler dikkate alınarak planlanmalıdır. Bu bağlamda orman işletmeleri ODBÜ'leri dikkate alarak amaçlandırılmalı, planlanmalı ve yönetilmelidir. Buna bağlı olarak da, amenajman planları işletme planlarına doğru geliştirilmelidir. Bu kapsamda Türkiye orman işletmeciliği genelinde hakim olan; ana orman ürünü-tali orman ürünü ayırımından kaynaklanan anlayış terk edilmeli ve bir ürünün amaca göre ana ya da tali ürün olabileceği fikri benimsenmeli ve uygulanmalıdır. Bunun için orman işletmeleri bazında işletme amaçları gerek Ormancılık Ana Planı ve gerekse Ulusal Kalkınma Planlarında belirlenen hedef, ilke ve politikalar doğrultusunda açık ve net bir şekilde ortaya konmalı ve ODBÜ'leri de bu amaçlar arasında zamana, mekana ve sosyo-ekonomik şartlara bağlı olarak yerini almalıdır.
- ◆ ODBÜ ile ilgili sağlıklı envanterler oluşturulmalı, bu envanterler periyodik olarak tekrarlanmalı ve kayıt dışı üretimleri asgari seviyeye indirecek teknik ve yasal düzenlemeler gözden geçirilmelidir.
- ◆ ODBÜ'lerin dış ticaretinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar ve teşvikler gerçekleştirilmelidir. İhracatı artırmanın temel şartını oluşturan, ihracat fırsatı ve gücü bulunan bu ürünlerin dünya standartlarına uygun pazarlanması gereğinden hareketle, ODBÜ'lerin ham ve işlenmemiş pazarlanması yerine, uygun tesislerde işlenerek, özellikle son yıllarda gerçekleştirilen kekik ve

defne yağı ihracatında olduğu gibi, dünya standardında son ürün olarak ihracı yoluna gidilerek ülke ekonomisine azami katkı sağlanmalıdır.

- ◆ Ayrıca ekonomik değeri yüksek olan ürünlerin kültür yoluyla üretilmesi teşvik edilmeli, bu konuda orman köylüsüne teknik ve mali yardım yapılmalıdır.
- ◆ ODBÜ ilişkin toplama, işleme, iç ve dış pazarlarda değerlendirme ve araştırma-geliştirme çalışmaları öncelikleri belirlenmiş bir program çerçevesinde gerçekleştirilmelidir.
- ◆ Öte yandan ülkemiz ormancılık sektöründe hakim olan ODBÜ yaklaşımı yeniden gözden geçirilip bitkisel kökenli tali ürün kavramı terk edilmelidir. Buna bağlı olarak OGM ana hizmet birimlerinden birisi olan İşletme ve Pazarlama Dairesi Başkanlığına bağlı Tali Ürünler Şube Müdürlüğü de yeniden organize edilmeli ve özellikle Devlet Orman İşletmeleri bazında taşra teşkilatı daha etkin bir konuma getirilmelidir.
- ◆ ODBÜ'lerin, doğal kaynakların etkin şekilde korunması ve sürdürülebilir yönetimi ile bu kaynaklardan bölgesel, ülkesel ve küresel düzeylerde mümkün olan en yüksek faydalanmalar sağlanmalıdır. ODBÜ korunması, faydalanılması, geliştirilmesi ve işletmeciliğinde, orman köylerinin aktif katılımları sağlanmalıdır.
- ◆ Üniversiteler, araştırma kurumları, sivil toplum örgütleri ve özel sektör (üretici, kooperatifler, köy tüzel kişilikleri, işleyici, ticaret ve ihracatçı) kuruluşları ile yapılacak işbirliği ve ortak çalışmalar yardımıyla, ODBÜ'ler ile ilgili değişik alanlardaki (istihdam zamanı ve teknikleri, işleme, muhafaza, pazarlama, kültür, faydalanma, vb.) darboğaz ve sorunlarının çözüm yolları ve bu kaynakların gerçek potansiyel değerleri belirlenmelidir. ODBÜ ile ilgili olarak değişik kaynaklarda mevcut bilgilerin bir veri/bilgi tabanında toplanması ve bu bilgilerden etkin yararlanmanın temininin sağlanması gerekmektedir.
- ◆ Uluslararası sözleşmelerin uygulanması için gümrüklerde bitki ve hayvan kaynaklı ürünlerin denetim mekanizmalarını ve bu konuda çalışan uzman eleman kapasiteleri geliştirilmelidir. Uluslararası sözleşmeler paralelinde iç mevzuatta gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmelidir.

Sonuç olarak, ülkemiz ormancılığında **çok yönlü yararlanma ve sürdürülebilirlik** ilkeleri doğrultusunda etkin ve verimli orman işletmeciliği faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için; ODBÜ'leri de dikkate alarak, tedarikten pazarlamaya kadar tüm işletme işlevleri, sistem bütünlüğü içerisinde değerlendirilmelidir. Bu kapsamda ODBÜ işletmeciliğinde karşılaşılan sorunların her bir işletme işlevi ile ilişkileri dikkate alınarak ortaya konulması ve buna göre çözüm yolları araştırılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- ANONİM, 1994. *I. Ormancılık Şurası Kararları*, 1-5 Kasım, Ankara.
- BANN, C., CLEMENS, M., 1999. *Türkiye'de Orman Kaynaklarının Yönetimi ve Ormandan Faydalanma İle İlgili Dışsallıklarda Alt Sınır Değerlerinin Tahmini ve Bilgilerden Yararlanılması Konusunda İlgili Öneriler*, Ormancılık Sektör İncelemesi Küresel Örtüşme Programı Çalışması Final Raporu.
- BARLI Ö., SERİN H., 2000. *Considerations on the National Politics, Some Management Strategies and Sustainable Production NWFP*, Seminar on Harvesting of NWFP, 2-8 October Menemen, İzmir.
- BEKTAŞOĞLU, S., 2001. *Uçucu Yağlar Dış Pazar Araştırması*, TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara.
- DPT, 1995a. *VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı*, (1990-1994) Ankara.
- DPT, 1995b. *VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ormancılık Özel İhtisas Komisyon Raporu*, Ankara.
- DPT, 2001. *VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Ormancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayın No: 2531, ÖİK Yayın No: 547 Ankara.
- EKİM T., 7 Haziran 2001. *CITES ve Tıbbi Bitkiler İlişkisi*, CITES ve Tıbbi Bitkiler, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, ISBN:975-7250-62-7, Ankara.
- GERAY U., 1998. *Orman Kaynakları Yönetimi*, DPT Yayını, 115 s., Ankara.
- KOÇ, H., AKSU, B., KURTOĞLU, A., 2000. *Turkey's Foreign Trade of the Non-wood Products*, Seminar on Harvesting of NWFP, 2-8 October Menemen, İzmir.

- KOÇAK, F., TÜRKER, M.F., ÖZTÜRK, A., 1999. *Orman Mülkiyet Sorunlarının Çözümüne Alternatif Bir Yaklaşım: Artvin Orman Bölge Müdürlüğü Kestane Meyvesi Üretimi Projesi*, Doğu Karadeniz Bölgesinde Kadastro ve Mülkiyet Sorunları Sempozyumu, 11-12 Ekim 1999, KTÜ, Trabzon, Bildiriler Kitabı, Editör: Doç. Dr. Cemal BIYIK, 145-155.
- KONUĞU M., Eylül 2001. *Ormanlar ve Ormancılığımız, Faydaları, İstatistik Gerçekler, Anayasa, Kalkınma Planları, Hükümet Programları ve Yıllık Programlarda Ormancılık*, DPT Yayın No:2630.
- OGM, 1989. *Kuruluşunun 150. Yılında Ormancılığımız*, Ankara.
- OGM, 1995. *Orman Tali Ürünlerinin Üretim ve Satış Esasları*, İşletme ve Pazarlama Daire Başkanlığı, Orman Bakanlığı, Ankara.
- ÖZHATAY, N., KOYUNCU, M., ATAY, S. & BYFIELD, A., 1997. *Türkiye'nin Doğal Tıbbi Bitkilerinin Ticareti Hakkında Bir Çalışma*, DHKD, ISBN 975-96081-9-7, İstanbul.
- ÖZÜĞÜRLÜ E. , DÜZGÜN M., 2000. *Policies to Promote Sustainable Operations and Utilization NWFP in Turkey*, Seminar on Harvesting of NWFP, 2-8 October, Menemen, İzmir.
- RESMÎ GAZETE, 1989. *Soğanlı, Yumrulu ve Rizumlu Süs Bitkilerinin Üretimi ve İhracatına Ait Yönetmelik*, 24 Ocak 1989, Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı, Sayı: 20059.
- TÜRKER M. F., PAK M., ÖZTÜRK A., 2000. *The Review of NWFP Management in Turkey as from The Five Year Development Plans and Forestry Main Plans*, Seminar On Harvesting of NWFP, 2-8 October, Menemen, İzmir.
- TÜRKER, M.F., 2000. *Orman İşletmeciliği Ders Notları*, KTÜ Orman Fakültesi, Ders Notları Yayın No: 59, Trabzon.
- TÜRKER M., ÖZTÜRK A., PAK M., TİRYAKİ E., 2001a. *Türkiye Ormancılığında Odun Dışı Orman Ürünleri İşletmeciliğinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, 1. Ulusal Ormancılık Kongresi, Türkiye Ormancılar Derneği, Ankara.
- TÜRKER, M.F., ÖZTÜRK, A., PAK, M., 2001b. *Dışsallık Kavramının Türkiye Orman Kaynakları ve Orman İşletmeciliği Açısından İrdelenmesi*, 1. Ulusal Ormancılık Kongresi, Türkiye Ormancılar Derneği, Bildiri Kitabı, 154-170, Ankara.
- TÜSİAD, 1991. *Türkiye Ormancılık Raporu*, Yayın No:TÜSİAD-T/91, 6.144.
- YÜZ-YÜZE GÖRÜŞME, 2001. *Bilgin Tarım Ürünleri Sanayi A.Ş. yöneticisi Mehmet Bilgin ile yapılan yüz yüze görüşme*, Sürmene.